

Зборник радова „Цинцари: културна размена, идентитет и наслеђе” настаје у контексту појачаног интересовања за мањинске и транснационалне идентитете на простору Балкана и процесе њихове културне интеракције. Тематски припада пољу савремених етно-антрополошких студија, јер се дотиче питања о очувању нематеријалног културног наслеђа, заштити мањинских идентитета и улози колективног памћења у обликовању савремених друштава.

У зборнику се систематски осветљава улога Цинцара (Аромуна) као важног, али често маргинализованог чиниоца балканске културне и друштвене историје.

Историјски контекст обухвата период од раног модерног доба до савремености, при чему се посебно истиче улога Цинцара у процесима урбанизације, европеизације културе и обликовања културне елите на простору Србије и ширег Балкана. Анализирају се миграциони токови, економске и културне мреже, као и утицај Цинцара на формирање грађанских вредности, штампе, уметности и образовања, што ову тему чини релевантном за разумевање ширих друштвених процеса у региону.

Основна сврха зборника јесте да пружи свеобухватан научни увид у историјску, културну, језичку и друштвену димензију цинцарске заједнице, као и да подстакне даља интердисциплинарна истраживања о овом народу. Као главни анализирани проблем издваја се формирање, трансформација и очување цинцарског идентитета у различитим историјским и друштвеним контекстима, али и однос Цинцара према доминантним националним културама средина у којима су живели. Посебна пажња посвећена је процесима културне размене, језичког наслеђа, породичног памћења и друштвене интеграције.

Кључни појмови који се у зборнику разматрају обухватају идентитет као историјски условљен и динамичан процес, културну размену као двосмеран ток утицаја између различитих етничких и друштвених заједница, као и културно наслеђе које обухвата језик, уметност, породично памћење и колективне праксе. У том контексту, Цинцари се представљају као транснационална заједница чији се идентитет обликовао кроз миграције, економску активност и интеракцију са већинским културама у различитим државним оквирима.

Аутори заступљени у зборнику су истакнути истраживачи из области етнологије, лингвистике, историје, културологије и социологије, што зборнику даје јасан интердисциплинарни карактер. Радови Николе Трифона, Предрага Мутавцића, Чедомира Чупића, Дејана Тубића, Младене Прелић и других аутора показују висок ниво научне утемељености, методолошке разноврсности и аналитичке прецизности. Посебно је значајно што су поједини текстови објављени у више језичких верзија, чиме се зборник отвара и ка широј међународној научној публици.

¹ Варади, Т., и Прелић, М. (ур.). (2023). *Цинцари: културна размена, идентитет и наслеђе*. Београд. Српска академија наука и уметности, стр. 1-213.

Ауторски приступ у зборнику је доминантно аналитички и интерпретативни, уз изражену критичку свест о маргинализацији цинцарске заједнице у историјској и савременој перспективи. Истовремено, радови имају и афирмативну димензију, јер настоје да научно утемељено прикажу значај доприноса Цинцара развоју грађанског друштва, уметности и културе, као и да укажу на потребу институционалне заштите и даљих истраживања њиховог културног и језичког наслеђа.

Заступљеност различитих тематских целина од историјских и уметничких анализа, преко језичких питања, до етнолингвистичких и антрополошких теренских истраживања омогућава свеобухватан увид у комплексну проблематику цинцарског идентитета.

Основна хипотеза зборника „Цинцари: културна размена, идентитет и наслеђе” заснива се на претпоставци да су Цинцари (Аромунци) имали структурно значајну улогу у обликовању економских, културних и друштвених процеса на Балкану, као и да је њихов допринос недовољно заступљен у традиционалним националним историјским интерпретацијама. Ову полазну тезу јасно артикулише Никола Трифон у раду „Цинцари, сувшина коцкица у балканском мозаику“, у коме указује на улогу православних балканских трговаца као посредника између европског Запада и балканског простора и на значај економских мрежа у процесу културне трансформације региона.

Дејан Тубић, у раду посвећеном Христофору Жефаровићу, показује како је делатност овог уметника представљала један од кључних покретача европеизације српске уметности у XVIII веку, чиме се наглашава културни утицај цинцарске елите. Са друге стране, Лила Кона и Милена Шећеровић анализирају положај Цинцара у српској штампи крајем XIX и почетком XX века, указујући на промену јавне перцепције од емпатије ка стигматизацији, али и на процесе политичке мобилизације и поновне афирмације цинцарског идентитета крајем XX века.

Посебно се издваја рад Предрага Мутавцића под називом „Писмо, језик, нација – први покушаји стварања савременог арумунског алфабета“, који критички анализира неуспех арумунског националног буђења у XIX веку и наводи више унутрашњих и спољашњих фактора, попут отпора унутар саме заједнице, недостатка политизације језика и изостанка снажне интелектуалне елите која би артикулисала национални пројекат.

У раду Чедомира Чупића под називом „Значај и улога Цинцара у развоју грађанског друштва и утемељењу грађанских вредности“ разматра се појам и значење речи грађанин, настанак и формирање грађанског друштва, утицај Цинцара на формирање градова на Балкану у модерном добу, утицај Цинцара на формирање грађанског друштва и нација на Балкану у модерном добу, град као топос грађанског друштва, однос Цинцара према идентитету, приватном и јавном животу, традицији и модернизацији, култури и културним обрасцима, грађанским вредностима на којима инсистирају. Посебно се истиче утицај Цинцара на развој градова, на стварање нација на Балкану (у

Србији, Бугарској, Грчкој) као великих културно-политичких заједница, као и снажан утицај на развој интелектуалне, економске и политичке елите.

У раду „*Цинцарске грађанске породице - Породица Вучо*“, Јулијана Вучо описује успон и развој ове угледне породице средином XIX века. Рад указује на процес интеграције Цинцара у српско друштво и њихову укљученост у политички и друштвени живот, на трговачку, привредну делатност.

Теде Кал у свом раду „*Загонетно писмо из Персије – трагом Мегленских Влаха и Аромунa у Ирану*“ анализира необичан писани траг аромунског језика на арапско-персијском писму и показује како појединачни историјски извор може бити искоришћен за рушење устаљених предрасуда, попут уверења да „се аромунски не може писати“. Овај рад показује да језичка питања нису искључиво историјски проблем, већ и актуелан процес који траје и данас, будући да „аромунски успева да доминира над мегленским елементом, да не би био потпуно потиснут другим језицима“ (Кал, 2023, стр. 156).

У студији Ивана Казакова и Александре Чиварзине под називом „*Из лексики традиционалне народне културе Арумунa Северне Македоније (прелиминарни резултати етнолингвистичког теренског истраживања)*“ акценат је на лексички народног календара и породичних обичаја, а такође и на ванлингвистичким контекстима које одражавају фрагменти традицијске културе. Аутори посебну пажњу посвећују породичним обичајима и терминологији из посмртног циклуса; анализирају називе празника, обреде, ритуале и друге термине повезане са културом смрти и сахрањивања. Посматра се шири културни контекст речи и показује шта оне откривају о веровањима и традицији заједнице чиме се указује на значај језика као битног дела културног и идентитетског наслеђа.

Рад Младене Прелић који носи назив „*Породично памћење и културно наслеђе Армана/Цинцара у Србији: неки досадашњи резултати и правци даљег истраживања*“ указује на значај породичних наратива и материјалних трагова прошлости, при чему „грађевине, задужбине богатих цинцарских породица и породичне куће представљају симбол породичног идентитета“ (Прелић, 2023, стр. 192) и важан елемент културне самосвести заједнице. Овакви примери показују да зборник успешно повезује историјску анализу са савременим питањима идентитетске реконструкције и очувања нематеријалног културног наслеђа.

Интерпретација података у зборнику углавном је заснована на проверљивим изворима, теренским истраживањима и постојећој научној литератури, без уочљивих облика манипулације или селективног представљања чињеница. Што се тиче објективности аутора, приметно је настојање да се избегну идеолошке поједностављености и романтизовање прошлости.

Иако зборник у целини оставља веома позитиван утисак, поједини сегменти могли би бити додатно проширени и развијени, посебно они који се односе на савремене институционалне механизме заштите

цинцарског језика и културе и они који се односе на савремене политике заштите мањинских права. Међутим, ови недостаци не умањују укупну научну вредност публикације, већ пре указују на ширину теме и отвореност за будућа истраживања.

Зборник има значајну теоријску вредност, јер проблематизује појмове идентитета, културног наслеђа и колективног памћења у светлу савремених научних расправа. Аутори не третирају ове појмове као статичне категорије, већ као резултат историјских интеракција, политичких односа и друштвених преговора. На тај начин доприноси се широј научној дебати о природи етничких и културних идентитета у мултиетничким друштвима.

Практична вредност зборника огледа се у потенцијалу примене научних закључака у области културне политике, образовања и заштите мањинских језика и наслеђа. Додатна предност зборника јесте дијалог са радовима других истраживача, што доприноси ширем академском контексту и јача аргументациону структуру појединих текстова.

Посебна вредност зборника огледа се у способности аутора да повежу макроисторијске процесе са микроисторијским и етнографским студијама случаја. Анализе трговачких мрежа, уметничких токова, породичног памћења и језичких пракси показују да се идентитет Цинцара не може свести на једнодимензионалне категорије, већ да представља динамичну и контекстуално условљену појаву. Оваква перспектива доприноси бољем разумевању сложености културних процеса у региону.

Зборник „Цинцари: културна размена, идентитет и наслеђе” представља значајан научни допринос проучавању балканских друштава, јер на систематичан и интердисциплинаран начин осветљава улогу Цинцара као активних учесника историјских, економских и културних процеса. Кроз различите теоријске и методолошке приступе, зборник успева да превазиђе уске националне оквире и понуди сложенију слику балканске прошлости, у којој су транснационалне везе, миграције и културна размена кључни фактори историјског развоја.

Зборник представља вредан ресурс за истраживаче из области историје, етнологије, лингвистике, културологије и социологије. Истовремено, због јасног стила и тематске релевантности користан је и широј читалачкој публици која је заинтересована за историју Балкана и питања културног идентитета.

У целини посматрано, зборник „Цинцари: културна размена, идентитет и наслеђе” може се оценити као научно утемељено, тематски актуелно и друштвено релевантно издање које значајно доприноси разумевању улоге Цинцара у балканском историјском и културном простору. Он не само да заокружује постојећа сазнања, већ и отвара нова истраживачка питања, подстичући даљи научни дијалог и интердисциплинару сарадњу.

Ивана Чукановић
Филозофски факултет у Нишу

Монографија Зајде Баца – ромско култно место Драгољуба Б. Ђорђевића и Драгана Тодоровића усредсређена је на, наизглед, мало маргинално светилиште у Нишу, али управо кроз то „мало место“ аутори отварају крупна питања: како настају и трају локални култови, како се обликују границе „светог“ у урбаном простору и како се, у балканским условима, верске праксе различитих заједница могу преплитати без обавезе да се сврстају у јасне професионалне категорије. У другом, допуњеном издању књиге, тема је представљена као истовремено историјска и савремена: легенда и њени записи постављају основу симболичког смисла, а теренски опис и социолошко-антрополошка интерпретација показују „живот“ светилишта данас (Ђорђевић и Тодоровић 2025, 18).

Књига је писана јасним, читљивим стилем, водећи рачуна о друштвеној осетљивости теме. Јер, о ромској заједници је тешко говорити без предубеђења уколико се не познају њена историја, култура и религиозност, па читалац најпре добија оквир за разумевање контекста, а тек потом „улази“ у само култно место (Ђорђевић и Тодоровић 2025, 19).

Књига је структурисана тако да читалац постепено прелази од наративног и историјског слоја ка социолошкој анализи. Након уводних напомена и постављања проблема, следи целина посвећена легенди о Захиде/Зајде Баца и начинима на које је та прича бележена у различитим периодима и код различитих аутора. Потом следи део који светилиште посматра као место „мешовито“ праксе, односно као простор у коме се преплићу елементи исламске и хришћанске побожности, али и локалне народне религиозности.

Посебно је издвојена улога чувара кулног места (као посредника између посетилаца, правила светилишта и шире заједнице), а књига се затвара закључним увидима и епилогом у коме се бележе новије промене у изгледу и уређењу простора (Ђорђевић и Тодоровић 2025, 22).

Методолошки, аутори комбинују више врста грађе: преглед ранијих писаних извора и публикација о Зајде Баца, описе и интерпретације из претходних истраживања, као и сопствени теренски рад и разговор са чуварем светилишта (Ђорђевић и Тодоровић 2025, 27). Ова комбинација омогућава да се култ не „сведе“ само на легенду, нити да се теренски материјал чита без историјске позадине. Читалац тако добија и континуитет и промену: шта је у причи стабилно, а шта се мења у односу на друштвене околности, демографију и градску инфраструктуру.

У делу о легенди издвајају се мотиви који се понављају у варијантама усменог предања: побожна девојка или жена, чудесно „путовање“ (најчешће у Меку или ка неком моралном ауторитету), нестанак као потврда светости, као и материјални знак чуда (предмет/храна који се појављује на удаљеном месту или се враћа ходочасником),

² Ђорђевић, Драгољуб Б. и Драган Тодоровић (2025). *Зајде Баца – ромско култно место* (друго, допуњено издање). Ниш. ЈУРОМ Центар, стр. 1-84.

уз мотив светлости и турбета чији се кров руши или остаје отворен (Ђорђевић и Тодоровић 2025, 29). Овај наративни слој аутори не третирају као „доказ“ у строгом историјском смислу, већ као механизам стварања смисла: легенда објашњава зашто је место свето и зашто се посећује, односно како се у локалној заједници оправдава пракса ходочашћа, даривања и молбе.

Када се фокус помери на праксу, у првом плану су радње које посетиоци обављају на светилишту: паљење свећа, остављање прилога, изговарање личне молитве/молбе, као и даривање (новац, храна или предмети) у складу са локалним обичајем (Ђорђевић и Тодоровић 2025, 28). Посебно је значајно што се опис не зауставља на „списку радњи“, већ се пажња усмерава на њихов смисао: посета светилишту функционише као начин да се несигурност свакодневице „преведе“ у језик наде, обећања и моралне обавезе. Дар није пука материјална надокнада, већ чин који успоставља однос према светињи и према заједници, односно потврђује припадност и захвалност.

Тема прожимања верских елемената у књизи је постављена без сензационализма. Уместо да се мешовита пракса прогласи „недостатком вере“ или сујеверјем, она се тумачи као историјски условљена култура контакта: дуг живот у хетерогеним срединама омогућио је да се обичаји прилагођавају потребама заједнице и да светилиште постане простор који је религијски прихватљив различитим посетилачким групама (Ђорђевић и Тодоровић 2025, 29). У том смислу, Зајде Баца није само „остатак“ прошлости, већ активан социјални ресурс: место на коме се преговарају идентитети, граде односи и практикује локална етика (нпр. наглашена забрана „зла“ и усмереност молби ка здрављу, миру и благостању).

Епилог допуњеног издања доноси податке о видљивијем увођењу светилишта у јавни градски простор: уређење, постављање осветљења и информативних елемената, као и покушај да се задржи баланс између заштите/уређења и „живе праксе“ (Ђорђевић и Тодоровић 2025, 59). Ово отвара важно питање: шта се дешава са култним местима када постану део институционалних политика наслеђа и како се спречава да „уређивање“ не потисне свакодневни, ритуални живот који место чини смисленим?

Књига се добро допуњује радом Милана Ранђеловића, који легенду о Захиде Баца анализира као пример суфијске мистике и показује препознатљиве мотиве који се јављају у исламским предањима, као што су чудесно путовање, морални ауторитет и светлост као знак светости (Ранђеловић 2018, 24). То помаже да се феномен види шире, а не само локално. Корисно је и поређење са оквиром који даје публикација о ромским култним местима и култури смрти, јер се Зајде Баца тако може посматрати као један пример шире мреже сличних места и пракси у региону (Тодоровић 2005, р. 65). Са те стране, књига има вредност и као материјал за компаративне анализе.

Највећа вредност књиге је у томе што успева да споји различите временске и изворне слојеве у један читљив наратив: историјске трагове и записе о легенди, касније интерпретације, као и савремене

теренске увиде. Та целина чини монографију употребљивом широку читалачку публику који траже „улаз“ у тему ромске религиозности и локалних култова у урбаним срединама. А ту је и друштвена порука: уместо да се светилиште посматра кроз питање „чије је“, аутори показују како заједнички простор може да функционише на основу међусобности, даривања и практичних потреба људи који долазе (Ђорђевић и Тодоровић 2025, 29).

Добро је и то што се у опису праксе води рачуна о унутрашњим правилима светилишта: види се да постоји јасан вредносни оквир (шта је дозвољено, шта није, шта се сматра пристојним и исправним), па Зајде Баца није представљена као хаотично место „испуњавања жеља“, већ као култни простор са нормама које одржавају његов интегритет. Тај аспект је важан јер показује да народна религиозност није нужно безоблична, већ често има сопствену дисциплину и моралну логику. Један занимљив моменат који се помиње у описима јесте морална граница у употреби светог места: постоји свест да се светилиште не користи за зло и да се избегавају радње које би биле усмерене на повређивање других, што показује да место има и вредносни кодекс, а не само функцију испуњавања жеља (Трофимова 2017, 16).

Као могућност за даље унапређење, књига би се могла проширити корпусом кратких исказа самих посетилаца (нарочито савремених), јер би то донело више „гласова“ и олакшало праћење различитих мотива долазака: да ли је у позадини здравље, породица, посао, захвалност или нешто сасвим друго. На крају, епилог отвара тему односа институција, заштите наслеђа и живе праксе; тај сегмент делује као полазиште за наредно, можда посебно истраживање, јер је питање актуелно за многа култна места у Србији и региону. Повезивање са додатном литературом (нпр. радом о суфијским мотивима у предању о Захиде Баци) може да прошири компаративни хоризонт, али је добро што основна линија приказа остаје на самој монографији и њеним налазима.

Друго допуњено издање монографије *Зајде Баца – ромско култно место* успева да покаже како једно скромно урбано светилиште може бити место „згуснутог“ значења: у њему се укрштају легенда и свакодневица, приватна нада и јавни простор града, као и различите религијске традиције које се, у пракси, нужно не искључују. Књига је корисна као увод у тему локалних култова и ромске религиозности, али и као пример како се социолошко и етнографско писање може спојити са осетљивим приступом мањинским темама.

Због јасне структуре, разумљивог језика и истраживачке утемељености, монографија представља добар материјал за, како то и сами аутори закључују, даља истраживања културе и религиозности у југоисточној Србији (Ђорђевић и Тодоровић 2025, 60).

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић, Д. Б. и Д. Тодоровић (2025). *Зајде Баца – ромско култно место* (друго, допуњено издање). Ниш: ЈУРОМ Центар.
- Ранђеловић, М. „Захиде Баци: један пример суфијске мистике из османског Ниша“. *Гласник Етнографског института САНУ LXVI*, 1 (2018): 139-154.
- Трофимова, К. (2017). *Зајде Баиће: ромско култно место*. Ниш и Нови Сад: Машински факултет Универзитета у Нишу, ЈУНИР и Прометеј.
- Ђорђевић, Д. Б. и Д. Тодоровић (прир.). (2003). *Религија и верски обичаји Рома*. Ниш: ЈУНИР и Свен.
- Todorović, D. (prir.). (2005). *Romani Cult Places and Culture of Death*. Niš: Sven.

Ања Јовановић
Филозофски факултет у Нишу